

ՆԻԿՈԼ ԳԱԼԱՆԴԵՐՅԱՆԻ ԿՅԱՆՔՆ ՈՒ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆԸ (նվիրվում է ծննդյան 135-ամյակին)

ԼԻԼԻԹ ՀԱԿՈԲՅԱՆ

2016թ. սեպտեմբերի 7-ին լրացավ իրանահայ կոմպոզիտոր, մանկավարժ և երաժշտական-հասարակական գործիչ Նիկոլ Գալանդերյանի ծննդյան 135-ամյակը: Իր ստեղծագործական գործունեության 30 տարիների ընթացքում վաստակաշատ երաժիշտը հեղինակել է շուրջ 1000 երգ (այդ թվում՝ 30 մանկական երգ, որոնցից մեզ հասել են միայն 15-ը), զուգերգեր, խմբերգեր, 3 օպերաներ՝ «Լավարի որսը» (1926), «Փարվանան» (1927) և «Հովիվը» (1932), մանկական 8 օպերաներ, որոնցից պահպանվել են հինգը՝ «Չարի վերջը» (օր. 13, խոսք՝ Հովհ.Թումանյանի), «Հոտաղ-հոտաղի» (օր. 194, խոսք՝ Հ.Աղաբաբի), «Պողոս-Պետրոս» (օր. 387, խոսք՝ Հովհ.Թումանյանի), «Պապն ու շաղգամը» (օր. 611, խոսք՝ Աթ.Խնկոյանի) և «Սևուկ ու լիկը» (օր. 612, խոսք՝ Հովհ. Թումանյանի), ինչպես նաև գործիքային մանրանվագներ ու անսամբլներ, վոկալ-գործիքային անսամբլներ և այլն:

Նիկոլ Գասպարի Գալանդերյանը ծնվել է 1881թ. սեպտեմբերի 7-ին Եփրատի աջ ափին ընկած Խարբերդ վիլայեթի Ակն¹ քաղաքում: Գեղեցիկ այգիներով ու պարտեզներով շրջապատված և բնական գեղեցկությամբ օժտված քաղաքն ուներ ամֆիթատրոնի տեսք²: Մոտ 1000 տարվա պատմություն ունեցող այս քաղաքը տվել է գրչի ու մտքի բազմաթիվ ականավոր մշակների՝ բժիշկներ ու ուսուցիչներ, արվեստագետներ, իրավաբաններ, ազգային և հոգևոր գործիչներ: Ակնից են սերում Արփիար Արփիարյանը, Միսաք Մեծարենցը, Գրիգոր Զոհրապը, Սիամանթոն, Արշակ Զոպանյանը, Մինաս Զեռազը և այլք, որոնց բոլորի ստեղծագործությունների մեջ անջնջելի հետք են թողել իրենց ծննդավայրի հողն ու ջուրը:

¹ Ակն (թուրք. Էգին, ապա՝ Քեմալիե), գյուղաքաղաք Արևմտյան Հայաստանում, այժմ՝ Թուրքիայի Երզնկայի վիլայեթում, աջ ափին: Անցյալում եղել է Խարբերդի վիլայեթի կազմում: Ակնը հիմնադրել են Սեբաստիա տեղափոխված Արծրունիները 1022-ին: Սկզբում կոչվել է Մարընտունիկ: Ակն անունը հավանաբար ծագել է քաղաքի միջով հոսող Ակնաղբյուրի անունից: 1880-ին Ակնը ուներ շուրջ 10000 բնակիչ, որից մոտ 5500-ը հայեր էին:

² **Գալանդերյան Ն.**, Դու նորից եկել ես. երգեր, Երևան, 1999, էջ 5:

Գալանդերյանը ծնվել էր Վերի թաղում ապրող կոշկակարի ընտանիքում: Բազմազավակ ընտանիքը բաղկացած էր յոթ հոգուց՝ հայրը, մայրը, ավագ եղբայրը՝ Հարությունը, ավագ քույրը՝ Հայկանուշը, Նիկոլը, Գրիգորը և կրտսեր քույրը՝ Մարանը: Գալանդերյանի մանկությունն անցել է ուրախ և անհոգ: Փոքր հասակում նա հաճախել է Վերի թաղի Նարեկյան վարժարանը, որտեղ սովորում էր բարձր առաջադիմությամբ, ինչը շատ էր ուրախացնում ծնողներին, հատկապես հորը, ով շատ էր ցանկանում, որ Նիկոլը ժամում տիրացություն անի: Այդ նպատակով ամեն կիրակի հայրը Նիկոլին տանում էր եկեղեցի, որպեսզի նա շապիկ հագնի և «ծայնավարժություն» անի, այսինքն՝ դպրություն, պատարագի արարողության ժամանակ երգիչների հետ մասնակցի պատարագի արարողությանը: Այս հանգամանքը նրան հնարավորություն է տալիս ծանոթանալու եկեղեցական, մասնավորապես շարականների երաժշտությանը:

«Եկեղեցի գնալիս,- հիշում է Գալանդերյանն իր ինքնակենսագրության մեջ,-սովորության համեմատ կոշիկներս հանում և հատկացված տեղն էի դնում: Բայց շատ անգամներ, մանավանդ նոր եղած ժամանակ, գողանում էին ու ես մնում էի անկոշիկ: Ստիպված սպասում էի, մինչև որ ժամկոչը, որ մեզի հարևան էր, իր գործերը վերջացներ և գար ինձ շալակեր և տուն տաներ: Երբ ես առանց կոշիկի տուն էի գալիս, հայրս ոչ մի խոսք կամ ակնարկ չէր անում, հենց նույն օրը երթում էր շուկա, խանութը բացում էր և մի զույգ նոր կոշիկ էր բերում»³:

Երկու տարի անց անհաջողությունների պատճառով հայրը փակում է խանութը և տեղափոխվում Կ. Պոլիս՝ իր հետ վերցնելով ավագ որդուն՝ Հարությունին: Այդ ընթացքում մնացյալ երեխաների դաստիարակությամբ և խնամքով զբաղվում է մայրը, հայրն էլ Պոլսից ապրուստի փող էր ուղարկում:

Մայրը շատ լավ է խնամում և դաստիարակում երեխաներին: Նիկոլը եռանդուն շարունակում է եկեղեցի հաճախել: Առավոտները, դեռ աղոթարանը չբացված, շատ անգամ էլ կոչնակը չխփած, գնում էր և ժամի դռանը սպասում, մինչև որ ժամկոչը գար, դուռը բացեր և մանր-մունր գործերը վերջացնելուց հետո կոչնակը խփեր: Երբեմն էլ օգնում էր նրա գործերին և կոչնակն ինքը խփում: Երեկոները, քանի որ ժամացույց չկար (ամռանը արևով էին առաջնորդվում, ձմռանն էլ՝ բնագոյորեն), Նիկոլը գնում էր և ժամի դռանը սպասում, մինչև որ ժամկոչը կոչնակը խփեր և ժողովրդին եկեղեցի հրավիրեր:

³ Նույն տեղում, էջ 6:

Զատկի և Ծննդյան ճրագալույցներին «Ոչինչ է պիտոյ»-ը կամ Դանիել մարգարեի գիրքը ինքն էր կարդում: «Յիշում եմ, որ մի տարի Զատկի ճրագալույցի երեկոյեան «Դանիել»-ը ես պիտի կարդայի, բայց անակնկալ կերպով ես զրկեցի այդ մեծ հաճոյքից, որովհետեւ ցերեկը դպրոցում խաղալու ժամանակ ընկոյզի տախտակից շինած ծանր գրասեղանը ընկաւ ոտքիս վրայ և ձախ ոտիս բթամատը ճզմեց»⁴:

1895-ին Պոլսում հայերի կողմից կազմակերպված ցույցին ի պատասխան թուրք կառավարությունը գավառներում հայկական ջարդեր է կազմակերպում: Պոլսում գտնվող գավառացիներին էլ որպես աքսորական ուղարկում են իրենց ծննդավայրը: Նրանց շարքում էր նաև Նիկոլի ավագ եղբայրը՝ Հարությունը:

Հաջորդ տարի՝ 1896թ. օգոստոսին, տեղի է ունենում Կ. Պոլսի Բանկ Օտոմանի ցույցը, որին ի պատասխան կառավարությունը չորս օր շարունակ ջարդ է իրականացնում: Այդ ջարդերի զոհ է դառնում Նիկոլի հայրը՝ Գապարը: Այդ օրերին Կ. Պոլսի հայության մի մասը ջարդերից փախչելու նպատակով օտար պետությունների նավերում ապաստանած անցնում են Բուլղարիա, մյուս մասը՝ Հունաստան: Բուլղարիա ապաստանածների մեջ էր նաև Գալանդերյանի պապը՝ մոր հայրը, իր եղբոր կնոջ և նրա դստեր հետ:

Նիկոլի ծննդյան 15-ամյակը «նշանավորվեց» ողբերգական իրադարձություններով. հենց 1896թ. սեպտեմբերի 7-ին սկսվում է Ալենի ջարդը, որն ավարտվում է չորս օր հետո: «Հարձակումը սկսվեց միաժամանակ. կառավարական զորքերի և քաղաք թափած շրջակա քրդերի կողմից, որոնք և միաժամանակ չորս կողմից կրակին տվին 800-1000 տուն ունեցող Վերի թաղը, որը 5-6 ժամվա մեջ մոխիր դարձավ: ... Մեր տունը առանձին ընկած էր, և ինչքան մայրս խնդրեց և նույնիսկ փող խոստացավ, որ չայրեն, անօգուտ եղավ, որովհետև ասում էին, թե կառավարության-ղայմաղամի հրամանն է, պիտի վառվի: Այս ջարդի ժամանակ մեծ եղբայրս՝ Հարությունը, սպանվեց, իսկ փոքր քույրս՝ Մարանը, կրակի մեջ էր մնացել: Ես ու եղբայրս էլ հագիվ ենք ազատվել մահվանից», - հիշում է Գալանդերյանը⁵:

Ջարդի առաջին օրը երկու անգամ ուզեցին Նիկոլին սպանել, բայց նա երջանիկ պատահականությամբ ողջ մնաց: Առաջին անգամ՝ երկու քրդեր,

⁴ Նույն տեղում, էջ 6-7:

⁵ **Ասատրյան Ա.**, Նիկոլ Գալանդերյան, Նշանավոր ճեմարանականներ, Պրակ Բ., Ս. Էջմիածին, 2009, էջ 68:

թալանելու նպատակով, հարձակվում են մի խումբ հայ կանանց վրա: Այդ կանանց մեջ էր նաև Նիկոլի մայրը, ում կողքին էր տղան: Կանայք անմիջապես աղմուկ են բարձրացնում և գցելով տղային՝ բոլորը թափվում վրան՝ այդպիսով փրկելով նրան մահվան ճիրաններից:

Երկրորդ անգամ Նիկոլը, նորից մոր ձեռքը բռնած, կանգնած էր կառավարական շենքի առաջ, որտեղ հավաքել էին հայ կանանց, երբ կողքից մի տասնապետ անմիջապես ատրճանակը քաշում է, որ սպանի տղային: Սակայն հարյուրապետը արգելում է՝ ասելով, թե երեխա է⁶:

Ջարդերից հետո դաժան ամիսներ էին սպասվում ակնեցիներին: Անթանու անօգնական ժողովուրդը մինչև անգամ ուտելու ոչինչ չունեին: Պոլսում մնացած ակնեցիները սկսեցին օգնել իրենց ազգական-բարեկամներին: Նիկոլի ընտանիքի միակ հույսը մեծ հայրն էր, ով, լսելով պատահածի մասին, փող է ուղարկում, և մի ամիս Պոլսում մնալուց և անցագիր ձեռք բերելուց հետո միայն 1897թ. փետրվարին նրանք փոխադրվում են Վառնա:

Գալանդերյանի պապը, ով քաղաքում հայտնի էր «Հայրիկ» անունով, շատ բարեպաշտ էր և ուսումնասեր, ինչը տարբեր կերպ էր դրսևորվում: Օրինակ, երբ փող էր հարկավոր դպրոցական պիտույքներ գնելու համար, առանց մի խոսք ասելու փողը տալիս էր և ասում, որ գնելուց հետո իրեն ցույց տան, կամ եթե ճրագը մինչև առավոտ վառ թողնեին գրելու կամ կարդալու համար, ոչ մի խոսք չէր ասի, բայց վա՛յ էր այն ժամանակ, եթե ասեին, իհարկե մոր միջոցով, որ փող տա պտուղ կամ որևէ այլ բան գնելու համար:

Վառնայում ապրելու առաջին տարիներին Նիկոլը երբեմն-երբեմն գնում էր եկեղեցի՝ շապիկ հագնելու, ինչը շատ էր ուրախացնում պապին: Երբեմն որպես տիրացու ննջեցյալի թաղման էր գնում, որի դիմաց միշտ գումար էին վճարում: Այդ փողը Նիկոլը տալիս էր մորը, որ պահի: Որոշ ժամանակ անց հավաքված գումարով նա մի okarina⁷ գնեց, իսկ ավելի ուշ՝ մի piccolo flute⁸: Բայց գնելը բավական չէր, քանզի պապը չէր սիրում, երբ նվագում էին, դա համարում էր ժամանակի զուր կորուստ: Նիկոլը ստիպված էր երաժշտությամբ զբաղվել այն ժամանակ, երբ նա տանը չէր, կամ երբ գնում էին դաշտ, կամ իրենց ամենօրյա սովորական վայրը՝ ծովափ:

«Մի անգամ աշնանը, - հիշում է Գալանդերյանը, - այդ նազի պատճառով

⁶ Գալանդերյան Ն., Դու նորից եկել ես. երգեր, Երևան, 1999, էջ 8:

⁷ Okarina-հովվական նախնական գործիք:

⁸ Piccolo flute-փայտյա փողային երաժշտական գործիք, որը հաճախ անվանում են փոքր ֆլեյտա:

քիչ էր մնում, որ սպանւէի: Վառարանները դրել էինք. եւ մայրս վառել էր, բայց չէր վառում, ծուխը յետ էր տալիս, մայրս ինձ ասաց, որ երթամ կտուրը՝ տանիքի վրայ, եւ ծխնելոյզից ցած քար կախելով՝ մաքրեմ, որպէսզի ծուխը քաշի: Այդ բանը առիթ համարելով՝ ես flute-ն էլ հետս վերցրի և բարձրացայ տանիքի վրայ, քարը կախեցի, ծխնելոյզը մաքրեց, եւ ծուխը սկսեց բարձրանալ: Մայրս կանչեց ինձ, թէ ցած արի: Բայց ես ցած չեկայ եւ flute-ը սկսայ նւագել⁹: Այդ օրերին գյուղացիական ապստամբություն կար, և 34000 գյուղացիներ քաղաք էին իջել իրենց պահանջների համար: Նիկոլին ց տունը գտնվում էր քաղաքապետարանի հետևում: Այդ օրը 200 զինվոր էր բերվել՝ քաղաքապետարանը պաշտպանելու համար: Հանկարծ այդ զինվորները մի քանի ընդհանուր համազարկ տվեցին, որոնցից առաջին երկուսը՝ օդի մեջ: Համազարկի գնդակները սրընթաց անցան տանիքի վրա flute նվագող տղայի գլխավերևով և կողքով: Նա շատ արագ պատսպարվեց ծխնելոյզի հետևում և անմիջապես ցած իջավ: Այսպես, քիչ էր մնում իր նվագի զոհը դառնար երաժշտասեր պատանին¹⁰:

Վերջին տարվա (1899-1900) ամառային արձակուրդին Նիկոլին «իրավունք» տրվեց թերթի տպարանում գրաշարություն սովորելու: Երեք ամիս աշխատելուց հետո նա տասը ֆրանկ ստացավ: Տարավ Հայրիկին տվեց... «իմ առաջին աշխատանքը. որքա՞ն օրինեց...եւ յետոյ փողը տուց մայրիկին»¹¹:

Ն. Գալանդերյանը Վառնայում երկու տարի սովորում է ազգային վարժարանում (1898-1899):

1899 թվականի սեպտեմբերին ընտանիքով տեղափոխվում են Պետերբուրգ, որտեղ ապրում էին Նիկոլի քեռիները: Այստեղ ընտանեկան խորհուրդը որոշում է Նիկոլին և եղբորը ուսման ուղարկել Բեռլին: Թեև բոլոր պատրաստություններն արդեն արված էին, սակայն հանգամանքների անակնկալ բերումով նրանք ուղարկվեցին Էջմիածին՝ ճեմարան մտնելու համար: Վերջինի համար շատ ուրախ էր մայրը, ով չէր ուզում բաժանվել որդիներից: 1900 թվականի հունվարի 15-ին նրան և եղբորը տեսնում ենք Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանի հինգերորդ դասարանում: Դա այն ժամանակաշրջանն էր, երբ վանքի Մայր տաճարում անմահ Կոմիտասի քառաձայն երգեցիկ խումբը հնչեցնում էր պատարագը, իսկ դպիրները փայլ էին տալիս եկեղեցական

⁹ Գալանդերյան Ն., Դու նորից եկել ես. երգեր, Երևան, 1999, էջ 10:

¹⁰ Նույն տեղում:

¹¹ Նույն տեղում:

երաժշտությանը: Այդտեղ՝ դպիրների խմբում, Նիկոլը ծանոթանում է հայկական ծայնանիշերի և եկեղեցական երաժշտության նրբություններին: Հետագայում իր ինքնակենսագրության մեջ նա կգրի. «...բնությունը իմ ծնողների միջոցով ինձ մի բնատուր շնորհք է տվել և այդ շնորհքին որոշ չափով, բայց անգիտակցաբար, որոշ մղում են տվել ծնողներս իրենց եկեղեցասիրության ցանկությամբ: Ճեմարանը իմ մեջ եղած այդ թաքուն ուժը՝ դեպի երգն ու երաժշտությունը ունեցած հակումներս զարթեցրել է»¹²:

Երեք տարի ճեմարանում ուսանելուց հետո՝ 1902-1903 ուսումնական տարվա նոյեմբերին, Նիկոլը, անավարտ թողնելով ուսումը, կրկին վերադառնում է Վառնա, որտեղ վերադարձել էին նաև պապն ու մայրը:

Երեք տարի բացակայելուց հետո շատ բան էր փոխվել Վառնայում: Բացվել էր «Բաբկեն-Սյունի» գրադարանը, որի գրադարանապետ է նշանակվում Նիկոլը: Նախկին դասընկերների և դպրոցի աշակերտուհիների ուժերով Նաթան Ամիրխանյանի¹³ ղեկավարությամբ ստեղծվում է քառաձայն երգչախումբ¹⁴: Սրան զուգահեռ Նիկոլը սկզբում մի չեխ աստղծագործի, իսկ հետո բուլղարացի Գրիգորի մոտ սովորում է կահ-կարասի պատրաստել:

1904-1905 ուսումնական տարվա համար հայոց դպրոցում երգեցողության ուսուցչի պաշտոնը ղեկավարելու նպատակով Գալանդերյանը մեկնում է Շումեն. այստեղ նա, երիտասարդությանը ոգևորելու և համախմբելու նպատակով, կարգի է բերում «Պետրոս Սեթեմճյան» գրադարան-ընթերցարանը: Հաջորդիվ ստեղծում է մանդոլինահարների մի խումբ, որը, սակայն, ֆինանսական խնդիրների պատճառով երկար կյանք չունեցավ: Մինչ այդ Գալանդերյանը որպես երգեցողության ուսուցիչ նոտագրությանը ծանոթ չէր և սովորեցնում էր միայն իր իմացած երգերը: Բայց շուտով նա լրացնում է այդ բացը՝ օգտվելով Միլանում տպված երաժշտական մի թերթից:

Երկու տարի Շումենի դպրոցում պաշտոնավարելուց հետո՝ 1906 թվականին, Գալանդերյանը վերադառնում է Վառնա, որտեղ մինչև 1910 թվականը պաշտոնավարում է սկզբում որպես երգեցողության ուսուցիչ, այնուհետև՝ ավագ ուսուցիչ: Վառնայից բացակայելու երկու տարիների ընթացքում կազմալուծվել էր «Գողթան» երգեցիկ խումբը, բայց փոխարենը հիմնվել էր «Սո-

¹² Գալանդերյան Ն., Դու նորից եկել ես. երգեր, Երևան, 1999, էջ 19:

¹³ Նաթան Ամիրխանյան (Կնյազև, 1872-1949) - հայ կոմպոզիտոր, խմբավար, երգեհոնահար, մանկավարժ:

¹⁴ Ասատրյան Ա., Նիկոլ Գալանդերյան, Նշանավոր ճեմարանականներ, Պրակ Բ, էջ 70:

խակ» մանդոլինահարների և կիթառահարների նվագախումբը, որի անդամները Նիկոլի դպրոցական ընկերներն էին: Նվագախումբը բաղկացած էր 18 հոգուց, որին շուտով միանում է նաև Նիկոլը՝ անդամակցելով որպես մանդոլինահար: Ցավոք, այս նվագախումբն էլ է արագ կազմալուծվում՝ կրկին նյութական խնդիրների պատճառով:

Սակայն Գալանդերյանին սա էլ չի հուսահատեցնում: Նա հիմնում է մի գրատուն և հիմք դնում 7-8 հոգուց բաղկացած նվագախմբի, որի համար երգեր է մշակում ու սովորեցնում: «Այս էլ հազիվ 5-6 ամիս տևեց եւ մեռաւ, բայց ինձ կտակ արաւ մի հսկայ պաշարի ժառանգութիւն»¹⁵, - գրում է երգահանը: Նա գնում է մի ջութակ և մի կիթառ ու սկսում ինքնուրույն սովորել նվագել, իսկ ազատ ժամանակը տրամադրում էր նոտագրությանը: Ինքն իր վրա աշխատելով՝ գրի էր առնում այն ժողովրդական երգերը, որոնք մի ժամանակ Կոմիտասը ճեմարանում սովորեցրել էր իր քառաձայն խմբին, օրինակ՝ «Գարուն ա, ծուն ա արել», «Երևան բաղ եմ արել» և այլն:

Համեստ բնավորությամբ, զգայուն ու բարի սիրտ ունեցող, բնությունից օժտված այս երաժիշտը չէր կարող անտարբեր լինել Վառնայի հիասքանչ բնության նկատմամբ, նամանավանդ տպավորիչ էր նրա ծովեզրյա պարտեզը, որտեղ ամառվա սկզբից մինչև աշնան վերջը շաբաթական երեք անգամ նվագում էր գինվորական սիմֆոնիկ նվագախումբը: «Այդ երաժշտախմբի Symphonie-ին ընկերակցում էր երբեմն նաև ծովը իր ալիքների ճողփինով – խաղաղ ժամանակ- և ահա այդ երկուսը միասին՝ մի կողմից արևեստն, իսկ միւս կողմից՝ բնութինը կազմում էին աշխարհի ամենագեղեցիկ Symphonie-ն»¹⁶:

1910-ին ընտանեկան խորհուրդը որոշում է տեղափոխվել Կովկաս, այնտեղ ուսուցչական պաշտոն վարել՝ փող խնայելու և սեփական գործ դնելու համար: Կարճ ժամանակվա մեջ տան բոլոր իրերը վաճառում են և մեկնում Թիֆլիս: Այստեղ մի ամսվա ընթացքում երկու եղբայրն էլ պաշտոնի են կանչվում Սուխումի շրջանի Ծեբելդա գյուղ, Նիկոլը՝ որպես երգեցողության, իսկ եղբայրը՝ թվաբանության ուսուցիչ:

Թեև Ծեբելդայի բնությունը շատ գեղեցիկ էր, սակայն Գալանդերյանը իրեն միայնակ էր զգում այստեղ և փոքրիկ հնարավորության դեպքում առանց վարանելու կվերադառնար Վառնա: Այստեղ ամեն մի օր սկսվում և ավարտ-

¹⁵ Գալանդերյան Ն., Դու նորից եկել ես. երգեր, Երևան, 1999, էջ 13:

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 14:

վում էր նույն կերպ, և որ ամենակարևորն է՝ չկար երաժշտություն: Բայց մի կարևոր գործ, այնուամենայնիվ, Գալանդերյանը ձեռնարկում է: Նա՝ որպես խմբապետ, կիրակի օրերին պիտի կառավարեր Պատարագը: Այդ նպատակով բերել է տալիս հայկական ծայնանիշերով տպագրված Պատարագը ու Պատարագի արարողությունն ամբողջությամբ փոխադրում եվրոպական ծայնանիշերի:

Ծբելդայի հետ է կապված կոմպոզիտորի կյանքի շատ կարևոր օրերից մեկը. 1911 թվականի մայիսի 11-ին Գալանդերյանը ստեղծում է իր առաջին երգը: Այդ օրերին նրա սեղանին հայտնված Ավ. Իսահակյանի «Երգեր ու վերքեր» գրքում զետեղված «Ախ, աչերդ արև ու մութ» բանաստեղծության հիման վրա նա հորինում է իր առաջին մեղեդին: Դրանից հետո ամառվա ընթացքում նա ստեղծում է նոր երգեր՝ Ավ. Իսահակյանի «Մութը գրկած», «Արագին», Ադա Նեգրիի «Je Solo»,-ն, Հ. Հովհաննիսյանի «Ալագյազ բարձր սարին», Շուշանիկ Կուրդինյանի «Արի բլբուլ»-ը և այլն: Նույն թվականի օգոստոսին Գալանդերյանը նորից տեղափոխվում է Թիֆլիս, որտեղ պատրաստում է նոր երգեր՝ Տերյանի խոսքերով՝ «Կուզես լինիմ», Հովհաննիսյանի խոսքերով՝ «Այ վարդ աղջիկ», Թումանյանի խոսքերով՝ «Է՛յ աստղեր, աստղեր» և Իսահակյանի խոսքերով՝ «Ձմեռն անցավ»:

1911-1912 ուսումնական տարում Թեհրանի Հայկազյան երկսեռ դպրոցի հոգաբարձության հրավերով Գալանդերյանը տեղափոխվում է Թեհրան՝ որպես երգի ուսուցիչ: Այդ շրջանում նա գրում է Վ. Տերյանի «Ես սիրում եմ» և «Fatum» («Կախարդական մի շղթա կա») երգերը: Նույն տարում նա ստեղծում է իր առաջին՝ «Չարի վերջը» մանկական օպերան՝ Թումանյանի համանուն պիեսի հիման վրա:

Չորս տարի Թեհրանի Հայկազյան դպրոցում պաշտոնավարելուց հետո, չհանդուրժելով շրջապատի կեղծ վերաբերմունքը, Գալանդերյանը թողնում է իր սիրած ասպարեզը ու հեռանում: 1913 թվականին ամուսնանում է թավրիզեցի մի աղջկա հետ, որից ունենում է երկու դուստր:

1913-1924 թթ. ընթացքում Գալանդերյանի ստեղծագործական թափը դադարում է՝ կապված որոշ տեխնիկական ու կացության խնդիրների հետ: Սա կարծես մի շրջան էր, երբ նա ավելի խորությամբ ու լայնորեն ուսումնասիրեց արվեստը, հարստացրեց մտավոր պաշարը՝ կարդալով ու թարգմանելով, ինչպես նաև օգտակար լինելով ուրիշների ձեռնարկած կազմակերպությանը:

1924 թվականը նշանավորվում է նոր երգերի ստեղծմամբ: Այդ թվի աշնանից նա սկսում է նոր թափով ստեղծագործել, որի համար խթան է

հանդիսանում Հայկազյան դպրոցի (հետագայում՝ Դավթյան) երգեցողության ուսուցիչ Արա Հովհաննիսյանը: Գալանդերյանն այդ աշնանը գրում է 8 մանկական երգ՝ «Ծիծեռնակին», «Ծիտիկ-ծիտիկ», «Կաչաղակ», «Երկու արցունք», «Օրոր», «Ծտի հարսանիքը», «Ձու ածող հավը», «Անբախտ փիսօն», «Լորիկին»: Սակայն այս երգերից մի քանիսը՝ «Ծիծեռնակին», «Ծիտիկ-ծիտիկ», «Օրոր», «Լորիկին», ցավոք, մեզ չեն հասել:

Ընտանիքի վերջնական քայքայումից հետո կոմպոզիտորը փորձում է հոգեկան մխիթարություն գտնել աշխատանքի մեջ: 1925 թվականը կարելի է համարել Գալանդերյանի ստեղծագործական վերելքի սկիզբը: Այս թվականի մայիսին տեղի է ունենում նրա առաջին համերգը, որի ծրագիրը բաղկացած էր քառաձայն երգերից՝ «Կաքավի ողբը» և «Բլբուլը դատարկ թփին»՝ Թումանյանի խոսքերով, և «Ծաղիկների երգը» աշակերտական օպերան¹⁷: Հետագայում Գալանդերյանի դուստրը՝ ՍեֆԱԼԸ (Սեդա Գալանդերյանը) իր հուշերում գրում է. «Յիշում եմ, փոքր երեխաները ծաղիկների հագուստներով բեմի վրայ, իսկ արևը բեմի ետևում այթոռի վրայ կանգնած աելի բարձր դիրքով, և դեմքը բեմից արևի դեքորի միջից հանել էր և երգում էր: Իսկ ծաղիկները բեմի վրայ իբր թէ քնած, կամաց-կամաց արթնանում էին և վերջում միասին երգում: Ինձ համար դա մի հրաշալի և անմոռանալի յիշողություն է»¹⁸: Այնուհետև ամեն տարի Գալանդերյանը կազմակերպում էր համերգներ, որոնց ծրագիրը կազմված էր իր ստեղծագործություններից: Սա արվում էր մի պարզ պատճառով. հրատարակելու հնարավորություն չկար, և սա էր միակ միջոցը հասարակությանը ծանոթացնելու իր արվեստին: «Հօրս տարեկան համերգները կազմված էր լրիւ իր ստեղծագործություններից: Իր ապրուստի միջոցը տարեկան մի կամ երկու համերգի հասոյթն էր, որը հազիւ-հազ իր առօրեայ ծախսերն էր ծածկում և միշտ էլ բաց ունէր, ես փոքր եմ եղել, և շատ բան չեմ հասկացել, բայց միշտ էլ նոյնն եմ մտածել: Նրա կեանքը նման էր միջնադարեան վանքում ծարած վանականի: Ուներ նաև մի քանի աշակերտներ, որոնց մեծ մասը ծրի էին: Կյանքում նրան ուրիշ ոչինչ չէր հետաքրքրում, նա որևէ քաղաքական հաւատամք չուներ: Չէր մասնակցում հայրենասիրական ու ցուցական որոշ գործերի, այդ պատճառով նրան հակառակորդ էին համարում, և դիրք էին ճշտել իր հանդէպ: Մինչդեռ նա բառի ընդարձակ իմաստով մի արւեստագետ էր: Ժամանակի հասարակական մարմինների որոշ անձինք տարբեր ձևով էին

¹⁷ Գալանդերյան Ն., Դու նորից եկել ես. երգեր, Երևան, 1999, էջ 17:

¹⁸ ՍԵՓԱԼ (Սեդա Գալանդերյան), Յուշեր, Թէհրան, 2002, էջ 17:

ընդունում այդ և բացատրում: Այդ պատճառով նա երբեմն դառնացած ասում էր,- ինձ հավածում են և խանգարում», - հիշում է դուստրը՝ ՍԵԳԱԼԸ¹⁹:

Գալանդերյանի հավատարիմ ու անբաժան մենակատարներն էին Լորիկ Մովսիսյանը և Արա Տեր-Հովհաննիսյանը, ովքեր մինչև մահ եղան նրա կողքին: Գալանդերյանը նրանց ծայնին, խառնվածքին և բնավորությանը համապատասխան երգեր էր գրում:

Արան, լինելով Գալանդերյանի մտերիմը և լավ իմանալով նրա կյանքի բոլոր մանրամասնությունները, մի անգամ առաջարկում է, որ «Գողթան» երգ-չախումբը մի կրոնական ելույթ ունենա Ղափամ Սալթանի ամերիկյան եկեղեցում: Ըստ ամերիկյան եկեղեցական սովորության՝ համերգի մուտքը առանց տոմսի էր: Համերգի վերջում եկեղեցու պատասխանատուներից մեկը դրամի կասը ձեռքով սկսում է պտտեցնել հասարակության մեջ և փող հավաքել: Սա ամոթալի էր և՛ Գալանդերյանի համար, ով անտեղյակ էր, և՛ երգչախմբի համար: Բայց, թեկուզ այս ձևով Արան ցանկացել էր նյութական օգնություն ցույց տալ Գալանդերյանին²⁰:

1925-ին Գալանդերյանը հիմնում է «Գողթան» երգչախումբը, որը հորելյանից հետո կոչվեց «Գալանդերեան» անունով:

1928-1932 թթ. կոմպոզիտորն իր համերգները տալիս էր «Թեհնա»-ի հետ միասին, բայց 1933թ.-ից առանձին տանում է իր գործը:

1926-ին Գալանդերյանը գրում է իր առաջին չորս գործողությամբ «Լալվարի որսը» օպերան՝ ըստ Վահան Միրաքյանի համանուն պոեմի (լիբրետոն՝ Հովհաննես Մովսիսյանի): Առաջին անգամ 1927-ին Հայկազյան դպրոցում ներկայացվեց օպերայի միայն *ouverture*-ը և երկրորդ գործողության առաջին պատկերը: Օպերան ամբողջությամբ բեմադրվեց երկու անգամ՝ 1928թ. ապրիլի 26-ին Հայկազյան դպրոցում և 1930 թ. դեկտեմբերի 30-ին Զրադաշտականների սրահում՝ պարսկերեն:

Ոգևորված առաջին օպերայի հաջողությամբ՝ Գալանդերյանը գրում է «Փարվանա» երկու գործողությամբ և բալետային տեսարանով օպերան՝ ըստ Հովհաննես Թումանյանի համանուն լեգենդի (լիբրետոն գրել է կոմպոզիտորը): Դժբախտաբար օպերան չի արժանանում նույն ճակատագրին: Այն այդպես էլ չբեմադրվեց, «...որովհետև հսկա ծախսերի հետ կապված է եղել, և

¹⁹ Նույն տեղում, էջ 28-31:

²⁰ Նույն տեղում, էջ 30-31:

բացի այդ էլ արգելադրեց պատճառներ նպաստել են չբեմադրվելուն»²¹։

1932-ին Գալանդերյանը գրում է իր երրորդ՝ «Հովիվը» չորս գործողությամբ օպերան՝ ըստ Վրթանես Փափազյանի «Լուր-դա-լուր» զրույցի (իբրեւտոն՝ Հովհաննես Մովսիսյանի), որը նույնպես չի բեմադրվում։

1935-1937 ուսումնական տարիներին Գալանդերյանը Մեշեդի հայոց դպրոցում պաշտոնավարում է որպես երգի և երաժշտության ուսուցիչ։ 1937-1938-ին նույն պաշտոնով աշխատում է տեղի «Սաբգեվարի» պարսկական ուսումնարանում։ Այնուհետև վերադառնում է Թեհրան և նվիրվում երաժշտական գործունեությանը։

Մինչև 1941թ. վերջը Գալանդերյանը կազմակերպում է շուրջ 30-35 համերգ։ 1942թ.-ի մայիսի 21-ին արվեստասեր տիկին Սաթենիկ Ասրյանի առաջարկությամբ և «Գողթան» երգչախմբի նախաձեռնությամբ Թեհրանում նշվում է Գալանդերյանի համերգային գործունեության 30-ամյակը։ Սա կոմպոզիտորի կյանքի ամենապայծառ և հիշարժան օրերից մեկն էր։ Այդ օրը արվեստագետը հասարակության կողմից արժանացավ իր տարիների տքնաջան աշխատանքի ջերմ ու ամենաբարձր գնահատանքին։ Հոբելյանական հանդեսներ են կազմակերպվում նաև Նոր Զուղայում, Մասչեդ-Սուլեյմանում, Ղազվինում, Ռաշտում և այլուր։

1944 թ. մարտի երկուսին՝ հինգշաբթի առավոտյան ժամը երեքին, Թեհրանի բժ. Բահերի հիվանդանոցում, մեկ ամիս տևած ծանր հիվանդությունից հետո, կյանքից ընդմիշտ հեռանում է հայկական երաժշտական մշակույթի ուշագրավ էջերից մեկը կերտած կոմպոզիտորը։ Նույն օրը, հավաքված բազմության ներկայությամբ, նրա դին ուսամբարձ հիվանդանոցից տեղափոխվում է Ս. Աստվածածին եկեղեցի։ Հաջորդ օրը, Թեհրանի հայոց Համայնական խորհրդի նախաձեռնությամբ, եկեղեցու բակում տեղի է ունենում սգահանդեսը։ Գերեզման են իջեցնում Գալանդերյանին իր երգչախմբի մելամաղձոտ հնչյունների ներքո, որը թե՛ սգահանդեսի և թե՛ թաղման ժամանակ հնչեցնում է նրա գրած «Անուշ» օպերայի քառաձայն նախերգանքը՝ «Վո՛ւշ, վո՛ւշ, Անո՛ւշ»։

Ցավալի է, որ հայրենասեր երաժշտին այդպես էլ չվիճակվեց լինել հայրենիքում։ Դուստրը հիշում է. «Մի օր, պապեն եկաւ թե-Սեդիկ, ինձ երևանից հրափրել են և խօստացել են սենեակ և յարմարութիւններ, որպէսզի ես միայն հանգիստ ստեղծագործեմ։ Դու կըգա՞ս ինձ հետ։ Այնտեղ դու կը մտնես

²¹ Գալանդերյան Ն., Օպերաներ, հատ. Է, Երևան, 2003, էջ 5։

կոնսերվատորիա:- Ես ուրախացած ասեցի,-հա կը գամ:- Հայրենիքը, երաժշտութիւնը, Երևանը իմ երազն էր:

Ահա այդ ժամանակ էր որ մայրս կանգնեց հօրս դիմաց, և փոթորիկ բարձրացրեց: Ես չեմ յիշում թէ նա ի՞նչ ասեց, որովհետև ես ինքս էլ յուզւած էի: Միայն յիշում եմ, որ հայրս թաց աչքերով ասեց,- Սեդիկ, ես էլ չեմ գնայ,- և չգնաց»²²:

Դժվար է ասել, թե ինչպես կդասավորվեր Գալանդերյանի և նրա օպերաների ճակատագիրը, եթե նա տեղափոխվեր Երևան, որտեղ վստահաբար ստեղծագործելու համար ավելի լայն հնարավորություններ կլինեին:

Գալանդերյանի մահից հետո ավագ դուստրը՝ Սեդան, ով արդեն հայտնի էր իբրև կոմպոզիտոր՝ Սեզալ անունով, խիստ մտահոգված էր հոր ձեռագրերի խնդրով: Նա հիշում է. «Թեհրանի հայկական Սովետական դեսպանատան կողմից մի հոգի եկաւ և հօրս ձեռագրերի կապակցութեամբ ինձ հրաւիրեց Սրբազան Դրամբեանի մօտ տեսակցութեան:

Նա շատ մտերմօրէն ինձ ասաց, լսել է որ հայրս մահացել է, և իր ձեռագրերը ինձ մօտ են: Առաջարկեց որ այդ ձեռագրերը ուղարկեմ Հայաստան:

Ես ասեցի,-Սրբազան հայր, չեմ կարող: Այդպիսի գործը իմ խղճի հակառակ է, ես եմ դրանց պատասխանատուն, նա ասեց,- մի՞թէ չես վստահում, ասեցի,- ես ոչ ոքի չեմ ճանաչում, ու՛մ ուղարկեմ, ասաց,-պետական հրատարակչական մարմին: Ես լուռ էի, և չգիտէի ի՞նչ պատասխանեմ: Ասեց,- եթէ չես ճանաչում, և եթէ չես վստահում, դու ինքդ, քո ձեռքով տար և քո աչքերով տես ամէն ինչ, յետոյ յանձնի:

Անցավ մի առ ժամանակ: Այս անգամ ինձ կանչեցին Թեհրանի Սովետական դեսպանատնից: Ես նշանակւած օրը գնացի դեսպանատուն:

Դեսպանը նստել էր մի մեծ գրասեղանի յետև: Նա շատ բարեկամաբար և մտերմօրէն ինձ առաջարկեց, որ հօրս ձեռագրերը դեսպանատան միջոցով ուղարկեմ Հայաստան: Ես նորից իմ մտավախութիւնները ասեցի, որ ես ոչ ոքի չեմ ճանաչում, և չգիտեմ ի՞նչ է սպասուում դրանց, որ իմ միակ նպատակն է դրանց փրկել կորստից... և այլն»²³:

Դեսպանին ի վերջո հաջողվում է հմուտ ձևով համոզել Սեդային, որ դա է ամենաճիշտ ճանապարհը, ու քանի որ նրան մտահոգում էր նաև այն

²² ՍԵԳԱԼ (ՍԵՂԱ ԳԱԼԱՆԴԵՐԵԱՆ), Յուշեր, Թեհրան, 2002, էջ 35:

²³ Նույն տեղում, էջ 29,30:

փաստը, որ ինքը շուտով պիտի գնա Ամերիկա, ու պարզ չէ, թե անձանոթ միջավայրում դրանք ինչ կլինեն, համաձայնում է:

Ձեռագրերի հանձնումը տեղի է ունենում հավուր պատշաճի՝ ստացականով, կնիքով և այլն: Բարեբախտաբար, Գալանդերյանն իր բոլոր ձեռագրերից ուներ մի քանի օրինակ, որոնցից Սեդան հանձնեց վերջին մաքրագրությունը, իսկ մնացած պատճեններն ու մաքրագրությունները պահեց իր մոտ:

Այսպես, Սեդա Գալանդերյանի շնորհիվ կոմպոզիտորի ձեռագրերը հանգրվանեցին Երևանում՝ Ե.Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարանում: Ավելի ուշ՝ 1995-2003թթ. ընթացքում, կոմպոզիտորի դուստրերի՝ Սեդա և Լիդա Գալանդերյանների մեկենասությամբ Ե.Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարանը լույս ընծայեց նրա երկերի ժողովածուի 8 հատորները, որտեղ ամփոփված են ԳԱԹ-ի Գալանդերյանի դիվանում պահպանվող նրա ստեղծագործությունները:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում հեղինակը ներկայացրել է կոմպոզիտոր, խմբավար, մանկավարժ և երաժշտական-հասարակական գործիչ Նիկոլ Գալանդերյանի (1881-1944) ստեղծագործական դիմանկարը: Ստեղծագործական գործունեության 30 տարիների ընթացքում նա հեղինակել է շուրջ 1000 երգ (այդ թվում՝ 46 մանկական երգեր), 3 օպերաներ և մանկական 8 օպերաներ, խմբերգեր, գործիքային մանրանվագներ ու անսամբլներ, վոկալ-գործիքային անսամբլներ, զուգերգեր:

Քանալի քառեր – Նիկոլ Գալանդերյան, Իրան, կոմպոզիտոր, խմբավար, մանկավարժ, երաժշտական-հասարակական գործիչ:

ЖИЗНЬ И ТВОРЧЕСТВО НИКОЛА ГАЛАНДЕРЯНА (посвящается 135-летию со дня рождения)

ЛИЛИТ АКОПЯН

В статье представлен творческий портрет композитора, хормейстера, педагога и музыкально-общественного деятеля Никола Галандеряна (1881-1944). В течение 30 лет творческой деятельности он сочинил 1000 песен (в том числе 46 детских), 3 оперы и 8 детских опер, хоры, инструментальные миниатюры и ансамбли, вокально-инструментальные ансамбли, дуэты.

Ключевые слова – Никол Галандерян, Иран, композитор, хормейстер, педагог, музыкально-общественный деятель.

**THE LIFE AND OEUVRE OF NIKOL GALANDERYAN
(DEDICATED TO THE 135TH ANNIVERSARY)**

LILIT HAKOBYAN

In this article the author presents the creative portrait of a composer, choirmaster, pedagogue and musical-social worker Nikol Galanderyan (1881-1944). During 30 years of his creative activity he has composed 1000 songs (including 46 children's songs), 3 operas and 8 children' operas, choral songs, instrumental miniatures and ensembles, vocal-instrumental ensembles, duets.

Key words - Nikol Galanderyan, Iran, composer, choirmaster, pedagogue, musical-social worker.